

ORTA ASYA'NIN EKONOMİK GELİŞİMİ: KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ'NİN GETİRDİĞİ FIRSATLAR VE ZORLUKLAR¹

Özet

Özel coğrafi konumuyla doğu ve batı arasında köprü konumunda olan ve İpek Yolunun merkezinde yer alan Orta Asya stratejik bir öneme sahiptir. Bölge 21. yüzyıldaki dünyanın en büyük projelerinden olan, Çin'i Avrasya'nın geniş piyasasına bağlamayı amaçlayan Kuşak ve Yol Girişimi için hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, nicel ve nitel verileri analiz ederek asırlardır sömürge altında kapalı ve geri bırakılmış, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığı elde etmiş Orta Asya ülkelerinin yeni asırda Çin'in ileri sürdüğü Kuşak ve Yol Girişimi vasıtasıyla dünya piyasasına açılma ve kendini geliştirme fırsatlarını değerlendirmektir. Diğer taraftan Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçlerin bölgeye olan ilgisi artmıştır. Bu durum bölgedeki zayıf siyasi, iktisadi ve hukuki kurumları dikkate alındığında bölge ülkeleri için stratejik riskleri de getirebilecektir. Bu çalışmada, Yol ve Kuşak Girişimi'nin Orta Asya bölgesi için önemi ve bu girişimin

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF
TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 3 / SAYI 2 /
NİSAN 2020

**Sorumlu Yazar
Corresponding**

Author
Mehmetali KASIM
Niğde Ömer
Halisdemir
Üniversitesi,
Sosyal Bilimler
Enstitüsü,
Avrasya
Araştırmaları
Anabilim Dalı,
kashgar16@gmail.com

**Gönderim Tarihi
Recieved**

01.03.2020

**Kabul Tarihi
Accepted**

30.04.2020

Atıf

KASIM, Mehmetali
(2020). "Orta Asya'nın
Ekonomik Gelişimi:
Kuşak ve Yol
Girişimi'nin Getirdiği
Fırsatlar ve Zorluklar",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/2), 55-73

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

¹ V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumunda 11-13. 10. 2018 tarihinde sunulmuş, "Orta Asya'da Çin'in İpek Yolu Projesinin Önemi: Bölge Ekonomisinin Gelişmesindeki Zorluklar Ve Fırsatlar" başlıklı bildiriden genişletilmiştir.

bölge için nasıl sonuçlar doğuracağı, bölge ülkelerinin mevcut durumunu değerlendirerek zorlukların üstesinden gelebilme, fırsatları kendi çıkarlarına göre değerlendirebilme ve kendi geleceğine yön verebilme kapasitesi de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Yol ve Kuşak Girişimi, Çin, Ekonomik Fırsatlar, Tehditler.

CENTRAL ASIAN ECONOMIC DEVELOPMENT: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES PROVIDED BY THE BELT AND ROAD INITIATIVE

Abstract

Central Asia, which is located in the center of the Silk Road seen as a bridge between East and West, and it has strategic importance. The region is vital for the Belt and Road Initiative, which is one of the biggest projects of the world in the 21st century which aims to connect China to the wider market of Eurasia. In this paper using quantitative and qualitative analysis to evaluate Central Asian countries, which were closed and economically backward for centuries under the colonies of Moscow. These landlocked countries became independent after the dissolution of the Soviet Union and soon gained an opportunity to open up to the world market and improve them in the 21st century with the Belt and Road Initiative which China has put forward. Great powers such as Russia, China, US and others are increasing their attention to the region. Considering weak political, economic and legislative institutions in the region it may also bring strategic risks for the countries in the region. Last but not list, the significance of the Belt and Road project to the Central Asian countries and how these countries will able overcome challenges and transform risks into opportunities and exploit it into advantages of them future developments are evaluated.

Keywords: Central Asia, Belt and Road Initiative, China, Economic, Opportunities, Challenges.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda Rusya egemenliğine tâbi olan, sonrasında Sovyet yönetiminde kalmış Orta Asya ülkeleri asırlar boyunca siyasi, iktisadi ve güvenlik açıdan Moskova etkisinde kalmıştır. Orta Asya ülkeleri 1991'de Sovyetlerin parçalanmasıyla bağımsızlıklarını elde etmiştir. Böylece, Çin başta olmak üzere diğer ülkelerle karşılıklı ekonomik işbirliği yapabilmeleri için uygun bir ortam ortaya çıkmıştır (Paranov, 2005: 2). Çin'in kara ve deniz yollarından oluşan stratejik konuma sahip Kuşak ve Yol Girişimi'ni 2013 yılında ortaya koyması, Orta Asya ile Çin

ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Projeyle Çin kendi piyasasını Batı ve Avrasya'yı içeren geniş dünyaya bağlamakla enerji güvenliğini garanti etmek ve enerji kaynağını çeşitlendirmek istemiştir (Zongyou, 2018: 114). Bol enerji kaynaklarına ve stratejik coğrafi konuma sahip olan Orta Asya ise, Çin'in projesinin gerçekleşmesi açısından hayati önem taşıyacaktır.

Orta Asya bol enerji kaynaklarına, Çin ise hızlı gelişmekte olan iktisadıyla dev bir piyasaya sahiptir. Çin ekonomisi bol miktarda enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Orta Asya enerji zengini olmasına rağmen altyapı, ulaşım ve iktisadi açıdan geride kalmış ve bol miktarda sermaye ve teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. Bunları elde edebilmek için finansal, teknolojik avantajlara sahip olan Çin'le iş birliği yapmak ideal olarak görülmektedir. Onlar arasında birbirini bütünleyici özellikler bulunmaktadır. Bölgedeki geleneksel güç sahibi olan Rusya'dan başka ABD, Avrupa ve Hindistan gibi büyük güçlerin de Orta Asya'ya olan ilgisi artmaktadır. Bu bölge için geniş dünya piyasasına açılmak, ikili ilişkilerini ve ekonomilerini geliştirme fırsatını değerlendirmek için avantajlar getirmiştir. Lâkin büyük güçler arasındaki menfaat ilişkileri ve rekabet, bölgedeki zayıf ülkelerin kendi çıkarlarını koruyabilmesinde zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, ilk olarak bağımsızlık sonrası Orta Asya ülkelerinin iktisadi durumu, izledikleri ekonomi politikaları ve bu politikaların etkileri, gelişme süreçleri ele alınmıştır. Sonrasında Çin'in ortaya koyduğu Kuşak ve Yol Girişimi ve bu projede Orta Asya'nın nasıl bir konuma sahip olduğu değerlendirilmiştir. Son olarak, Orta Asya ülkeleri açısından Kuşak ve Yol projesinin ne anlam taşıdığı ve projenin bölge ekonomisine getirebileceği etkileri incelenmiştir.

1. Bağımsızlık Sonrası Orta Asya'nın Ekonomik Gelişimi

Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Orta Asya devletleridir. Orta Asya, bol enerji kaynaklara sahip olmasına rağmen gelişmesinde birçok zorluklarla karşı karşıya kalmış bir bölgedir (Mogilevskii, 2012: 6). Orta Asya devletlerinin yerleşim alanı Hindistan'dan büyük olmasına rağmen nüfusu bu ülke kadar kalabalık değildir ve 2018 yılındaki toplam nüfusu sadece 71,8 milyondur

(worldpopulationreview: 2018). Orta Asya'daki devletler topraklarının genişliğine karşın nüfus oranlarının düşük olması gibi demografik dezavantajla karşı karşıya kalmıştır. Altyapı ve ulaşımın yetersiz olması, denizden uzak olması gibi coğrafi dezavantaj, verimliliğin düşük olması, kurumlar ve yönetimdeki eksiklikler bölge iktisadının kalkınmasını olumsuz etkilemiştir.

Denizden uzak olması Orta Asya ülkelerinin iktisadını geniş dünya piyasasına açmalarını zorlaştırmıştır. İktisadi, siyasi ve güvenlik durumlarının zayıf olmasına karşılık çok kalabalık nüfusa sahip büyük ve güçlü devletlerle komşu olması bu devletlerin geleceğiyle ilgili güvenlik tehdidini de beraberinde taşımıştır. Bölge önce, İngiltere ve Rusya gibi güçlü devletlerin etki alanlarını genişletmek amacıyla Asya'da yaptığı büyük oyunun kurbanı olmuştur. Ayrıca buna benzer senaryoların bölgede tekrar yapılma korkusu da mevcuttur. Asırlardır devam eden Rusya sömürgeciliğinde Orta Asya cumhuriyetleri Moskova'nın ham madde üretim alanına dönüştürülmüştür. Bölge, modern iktisat kurumlarını ve sanayisini geliştirme imkânına kavuşamamıştır. Orta Asya ülkelerinin sınırları sunî bir şekilde ayarlanmış ve bu cumhuriyetlere Sovyet'ten geri bırakılmış bir iktisadî yapı, fakirlik ve istikrarsızlık miras kalmıştır.

Sovyet yönetiminde bölge iktisadı, tarımsal ürünler ve doğal kaynaklar gibi Sovyet sanayisine gerekli ham madde üretimine dayalı olmuştur. İktisadi faaliyetler hükümet kontrolünde olmuş, özel sektör kısıtlanmıştır. Sovyetler teşvik ettiğinden bölgede pamuk üretimi oldukça önem kazanmıştır. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Orta Asya devletlerinin tarımsal üretime yönelik politikaları farklı olmuştur. Bölgedeki en büyük pamuk üreticisi ülke olan Özbekistan bağımsızlıktan sonra Sovyet tarzı kolektif üretimi ortadan kaldırmaya yönelik politikalar izlemişse de pamuk tedarikinde devlet kontrolünü elinde tutmuştur. Türkmenistan da Özbekistan'a benzer politika takip etmiştir, Tacikistan ise dalgalı devlet kontrolü uygulamıştır. Kazakistan ve Kırgızistan pamuk üretimindeki devlet kontrolünü ortadan kaldırmıştır (Kandiyoti, 2007: 2).

Bağımsızlık sonrası Orta Asya devletleri için komünist planlama iktisadından piyasa iktisadına geçişi gerçekleştirmek en büyük sorunlarından biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin son

dönemlerinde ortaya çıkan iktisadî kriz bağımsızlık sonrası Orta Asya devletlerini etkilemeye devam etmiştir. Enflasyonun yükselmesi halkın gerçek gelir düzeyini azaltmıştır. Sovyet döneminde yerli hükümet harcamalarını merkezi hükümetten alma desteği Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortadan kalkmış ve bu yeni hükümetlerin iktisadî durumunu daha da zorlaştırmıştır. Orta Asya cumhuriyetlerinin denize çıkışı olmaması, gelişmemiş ulaşım, iktisadî faaliyetlerin Moskova'ya bağımlı olması bağımsızlıktan sonraki iktisadın gelişmesi için büyük sorunlar oluşturmuştur.

Bölge iktisadının Moskova'ya bağımlı olması, siyasi bağımsızlıklarını yeni elde etmiş cumhuriyetlerin iktisadî bağımsızlıklarını kazanmalarını oldukça zorlaştırmıştır. Moskova yönetiminin Sovyetler Birliği'ne üye cumhuriyetlerin iktisadî faaliyetlerinin birbirine bağımlı olarak düzenlemesi ve bu ülkelerin dış ticaretlerinin merkezi yönetim tarafından tek elden yapılması bölge ülkelerinin dış dünya ile olan ticari ve ulaşım ağlarının ilkel düzeyde kalmasına neden olmuştur. Tüm bu nedenlerden dolayı bu ülkeler, bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde ekonomik konularda zorluklar yaşamış ve yaşam standartlarını yükseltmede çok başarılı olamamıştır.

Tablo 1.1. Bağımsız Orta Asya devletlerinin 2001'deki Gerçek GSYİH'nın 1989 yılındaki Sovyetler Birliği döneminin yüzdesi

Ülke	Gelir düzeyi 2001 (1989 yılı %100)'e karşılık
Türkmenistan	%84
Özbekistan	%103
Kazakistan	%78
Kırgızistan	%69
Tacikistan	%52

(Spoorv.d., 2005: 4)

2001 yılı Orta Asya ülkeleri için bir dönüm noktası niteliğindedir. Bağımsızlıktan sonra gerileme sürecinde olan bölge ekonomisi 2001 tarihinden sonra toparlanmaya başlamıştır. Tabloda da görüldüğü gibi Özbekistan hariç tüm Orta Asya ülkelerinin gelir düzeyi Sovyetler Birliği'nin son dönemlerindeki yani 1989 yılındaki gelir düzeyinden gerilemiştir. Bağımsızlık

elde ettikten sonra bu cumhuriyetlerin ekonomileri gelişmekten ziyade gerilemiştir. Sovyet döneminde uygulanan iktisat politikalarının bağımsızlıktan sonra bu devletlerin iktisadında olumsuz etkilerinin devam etmesi, Orta Asya'nın denize kıyısı olmaması ve bu bölgenin demografik konumu bu sorunun nedenleri arasında gösterilebilir. Ama bunların hiç biri bu devletlerde yaşanan gerilim ve gelişmedeki başarısızlığa cevap verebilmek için yeterli değildir.

Bağımsızlıktan sonra Orta Asya devletlerinde Sovyet modeli planlı iktisattan piyasa iktisadına geçiş için farklı stratejiler kullanılmış ve ülkelerin uyguladığı siyasetler de değişik düzeylerde seyretmiştir. Ama bölgedeki hiçbir ülke iktisadî kurumlarında kökten reformlar yapmada başarılı olamamıştır. Sovyetlerin aniden dağılması ve Orta Asya ülkelerinin tesadüfen elde ettiği bağımsız devletin inşası ve onun geleceğine yön verme konusundaki hazırlıkları yetersiz olup, acil hükümetler teşkil edilmiştir. Yöneticiler normalde eski Sovyet kadrolarından olduğundan sahip olduğu zihniyet modern kapitalizm ve piyasa iktisadına yabancıdır. Ülkelerde ekonomiyi tekrar toparlayabilmek için yeterince kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca liderlerin bilgi ve yetenek açısından yetersizlikleri ülkelerinin geleceği için doğru ve etkileyici politikalar üreterek mevcut olduğu zor durumdan ülkeyi hızlı kurtarmaya ortam hazırlayamamıştır.

Orta Asya liderleri bağımsızlık sonrası ilk yıllarda kişisel iktidarlarını pekiştirmek ve süper liderlik imajını yaratmak için uğraşmış ve kendilerini yasanın üzerine koymuştur. Bunlardan Kırgızistan'da devrimlerle liderler başarısız olmuştur. Tacikistan'da iç savaşın patlak vermesi yüzünden lider değişikliği yaşanmıştır (Pomfret, 2009: 2). Hükümetin etkileyici politikalar uygulayarak sosyal düzeni koruyamaması ve iktidar mücadeleleri Tacikistan'da iç savaşın patlak vermesine neden olup bu ülkede iktisadi reformun yapılmasına olumsuz etki yapmıştır. Bu yüzden Tacikistan'ın gelir düzeyi Orta Asya ülkeleri arasında en düşük seviyede kalmıştır.

Diğer devletlerde yönetim değişikliği olmasa bile liderlerin şahsi çıkarlarını ön plana çıkarmaları ile otokrasiye meyilli siyaset yapmaları toplumda adaleti, eşitliği ve normları gözetmede yetersiz kalmalarına sebep olmuştur. Lider kadroların kendi

yakınlarına ve taraftarlarına öncelik tanınması, kapsayıcı politikalar üretmek üzere ülkedeki farklı toplumlar arasında barış ve dayanışmayı korumak yerine ülkede yerel kabilecilikten millet yaratma gibi gerçekçi olmayan eğilimlerin yaşanması toplumlar arasında huzurun bozulmasına neden olmuştur. Yöneticiler devletin güvenliği, iktisadın kalkınması, yönetim, yasama ve iktisadi kurumların iyileştirilmesi, bilgi üretimi vb. hayati öneme sahip işlerle ilgilenmeyi geri planda bırakmıştır. Onun yerine kendi mevkiine münasip olmayan boş işlerle uğraşmış, bu devlet içinde yeteneklerin israfına ve petrolden daha değerli olan beyinlerin göçüne yol açmıştır. Bununla birlikte bölgesel işbirliği ve bütünleşmeyi gerçekleştirmek yerine izlediği politika ve eylemlerle ona engel oluşturmıştır.

Ülkelerdeki etnik farklılıkların üst kurumlar tarafından alevlendirilmesi Kırgızistan’da Kırgız ve Özbek halkı arasında yaşandığı gibi toplumlar arasındaki çatışmalara neden olmuştur. Böyle olaylar sadece ülkenin güvenliği ve gelişmesini olumsuz etkilemekle kalmamış bölgedeki diğer ülkeler ile olan ilişkileri de zedelemiştir. Bölge iktisadının gelişmesi ülkeler arasındaki dayanışmayı gerektirdiğinden onlar arasında yaşanan herhangi bir diplomatik arıza ya da çatışma diğerlerini de etkilemiştir. Hâlbuki ülkeler arasındaki ortak çıkarları iyi gözetmek herkesin yararına yararlıdır.

Tablo 1.2. Orta Asya’daki beş ülkenin 1991-2001 arasında milli gelirindeki değişim ve ortalaması

Ülke	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Kazakistan	-2.9	-9.2	-12.6	-8.2	0.5	1.7	-1.9	2.7	9.6	13.2
Özbekistan	-11.1	-2.3	-4.2	-0.9	1.6	2.5	4.4	4.1	4.0	4.5
Kırgızistan	-19.0	-16.0	-20.1	-5.4	7.1	9.9	2.1	3.7	8.3	10.2
Tacikistan	-29.0	-11.0	-18.9	-12.5	-4.4	1.7	5.3	3.7	8.3	10.2
Türkmenistan	-5.3	-10.0	-17.3	-7.2	-6.7	-11.3	5.0	16.0	17.2	12.0
Orta Asya	-17.3	-12.7	-14.1	-5.0	-3.4	1.0	-3.7	4.5	7.9	5.9

(Sporv.d., 2005:6)

Orta Asya ülkeleri iktisadi, bağımsızlığın ilk yıllarında gerilimler yaşanmıştır. Yeni asrın arifesinde toparlanmaya başlamıştır. Bağımsızlığın önceki yıllarında hükümetlerin iktisattan daha fazla sosyal düzeni ve kendi emniyetini korumayı ön plana çıkarması ve Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının bölgeye getirdiği şokların olumsuz etkisinin iktisadın gerilemesinde belirli bir etkisi olmuştur. 1997 yılında Tacikistan iç savaşının sona ermesi ve ülkede barışın sağlanması, diğer devletlerde de yönetim kurumlarının belli düzeyde pekiştirilmesi bölge iktisadının krizden kurtulmasına kolaylık sağlamıştır. 1999 yılındaki ABD, Çin ve Avrupa Birliği'nin pamuk sübvansiyonlarını ortadan kaldırılması pamuğun dünya piyasasındaki fiyatını yüzde 18 artırmıştır (Kandiyoti, 2007: 41). Bu pamuk üretici ve ihracat edici Orta Asya ülkelerinin milli gelirlerinin artmasına katkı sağlamıştır. Diğer yandan Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinin hızlı gelişmesiyle ortaya çıkan enerji ihtiyaçlarındaki artış ve petrol fiyatlarındaki yükselme bol enerji kaynaklarına sahip olan bu bölge iktisadına olumlu etkiler yapmıştır.

Tablo 1.3. Orta Asya ülkelerinin 2008 ve 2009 yıllarında ihraç ettiği önemli ürünler

Ülke	İhracat (Milli Gelirin %)	Önemli İhracat Ürünleri
Kazakistan	57,42	Petrol ve petrol ürünleri% 59, demir içeren metaller% 19, kimyasallar% 5, makineler% 3, tahıl, yün, kömür, et...
Özbekistan	44,36	Enerji ürünleri, pamuk, altın, mineral gübreler, demir ve demir dışı metaller, tekstil ürünleri, gıda ürünleri, makineler, otomobiller
Kırgızistan	56,50	Pamuk, yün, et, tütün; altın, cıva, uranyum, doğal gaz, hidroelektrik; makine; ayakkabı
Türkmenistan	73,76	Pamuk, yün, et, tütün; altın, cıva, uranyum, doğal gaz, hidroelektrik; makine; ayakkabı
Tacikistan	17,13	Alüminyum, elektrik, pamuk, meyve, bitkisel yağ, tekstil

(The Library of Congress, 2014)

Orta Asya ülkelerinin 2008 ve 2009 yıllarında ihraç ettiği önemli ürünler Tablo 1,3'te gösterildiği gibi olup maden, doğal kaynak ve tarımsal ürünler ağırlıklıdır. Günümüzde bile Orta Asya

lkeleri ekonomik yapısında fazla bir değişiklik yaşanmamıştır. Tacikistan'dan başka ülkelerde ihracatın milli gelirdeki oranı yüksektir. Türkmenistan'da bu oran %76'ya bile ulaşmış durumdadır. İktisad strateji geliştirmekle yetkili olan ülke yöneticileri iktisat politikası uygulamada büyük yanlışlıklar yapmıştır. Kanada ve Norveç gibi büyük enerji üreticisi ülkelerin enerjiden elde ettiği krları ülkenin geleceğine yatırım yaparak sanayileşmiş ve modern iktisat düzeyine ulaşmış başarılı iktisad yapılar örnek alınmamıştır. Aksine, petrol ve doğal gaz zengini körfez ülkelerinin izlediği modern sanayi ve iktisat yapısına öncülük etmek yerine enerji ihracatına dayalı olarak geliştirilmiş iktisat modelini takip etmiştir. Doğal kaynakları, ülke zenginliğinin artırılmasındaki avantaj ya da araç değil zenginliğin kendisi olarak tanımlamışlardır. Bu nedenle petrol zengini Arap devletlerinde olduğu gibi, ülkede modern sanayiden yoksun ve milli geliri doğal kaynakların uluslararası piyasadaki arz ve talebine bağlı, fiyatların da belirsiz olduğu bir güvensiz iktisat yapısı ortaya çıkmıştır.

2013 yılında Kazakistan'ın milli geliri 243,7 milyar dolara ulaşmış ve 2015 yılında ise petrol fiyatının düşmesiyle 184,4 milyar dolara gerilemiş, 2016'da daha da gerilerek 133,7 milyar olmuştur. 2018 yılında Özbekistan'ın milli geliri 73 milyar dolar, Tacikistan'ın 7,3 milyar dolar, Türkmenistan'ın 41,7 milyar dolar ve Kırgızistan'ın 7,6 milyar dolar olmuştur (Cohen ve Grant, 2020: 5). Türkmenistan ve Özbekistan iktisadi büyümeye devam etmiştir. Bu onların Kazakistan'ın petrol üretimine daha çok bağımlı olmasına karşılık diğer doğal kaynaklara dayalı olmasındandır (TaiheZhiku, 2018: 4). Petrol sektörü Kazakistan milli gelirinin yaklaşık yüzde otuzunu ve ihracattaki kazancının yarısından fazlasını oluşturur (Barry, 2009: 44). Bölgedeki en zayıf iktisada sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan diğerleri gibi petrol ve doğal gaz zengini değildir. Onların iktisadi petrol ve doğal gaz dışı diğer madenler, tarımsal üretim ve işçi ihracatına dayalı bir yapıya sahiptir. Bu sebeplerden dolayı bölgedeki diğer ülkeler yirmi birinci yüzyılda olmasına rağmen Kırgızistan ve Tacikistan, yirminci yüzyılın bilgi, teknoloji ve sanayisinden bile yoksun bir durumdadır.

Petrol, doğalgaz ve maden sahibi bu ülkelerde, zenginliğin asıl kalıcı kaynağı olan insan gücüne ve toprakların işlenmesine

yeterince önem verilmemiştir. Fertlerin bilgi, ustalık kabiliyetlerinin yükselmesine yatırım yaparak üretimin çeşitlenmesi ve üretim şekillerinin modernleşmesine yeterince ilgi gösterilmemiştir. Bu da yakın dönemlerde petrol fiyatlarının düşmesiyle körfez ülkeleri başta olmak üzere Orta Asya ülkelerinin milli gelirlerinin belli derecede gerileyip iktisadî zorluklarla baş başa kalmasına sebep olmuştur. Bu zorluklar, dış etkenden değil, aslında onların modern ekonomiden ve devlet anlayışından yoksun olmasından kaynaklanan takip ettiği yanlış iktisat politikalarından ortaya çıkan bir sonuçtur. Bölge 4 milyon km² coğrafi alanla Avrupa Birliği'ne denk gelmekte, 74 milyondan fazla nüfusuyla (Cohen ve Grant, 2020: 6) Almanya kadardır. 2017 yılında bölgenin toplam GSYH'sı 265 milyar dolar olup Finlandiya'nın GSYH'sı (252 milyar dolar) kadardır (Consultancy.asia, 2019). Bu da geleneksel üretim şeklinin çağdaş üretim güçleri karşısındaki yenilgisinin de bir göstergesidir. Bu durum, bilgi ve yeteneğin asıl zenginlik, doğal kaynakların ise insan faktörünün yerine geçemeyeceğinin kanıtıdır.

2.Orta Asya ve Çin Ekonomik İlişkileri

Asırlardır Rusya etkisi altında kalmış Orta Asya'da iktisadi ve güvenlik açısından Moskova'nın etkisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından da devam etmiştir. 1978 yılında Çin'de hayata geçirilmiş ekonomik reform ve dışa açılma Çin açısından yeni bir dönüşüm noktası olmuştur. 1991 yılında Sovyetlerin parçalanması ve bu bölgedeki eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlığını elde etmesi yeni Orta Asya için bir dönüm noktası olmuştur. Orta Asya devletleri başka devletlerle siyasi, iktisadi ilişkilerini geliştirme şansı elde etmiştir. Çin, Avrupa, ABD ve Hindistan gibi dünyanın çeşitli ülkelerinin bölgeyle irtibatlarının artması ve ilişkilerinin gelişmesiyle Rusya artık bu bölgede tek başına söz sahibi olmaktan gitgide uzaklaşmaya başlamıştır.

Çin geçen asrın son çeyreğinde Deng Xiaoping'in başlattığı ekonomik reformun etkisiyle iktisadi büyümede olağanüstü başarılar elde etmiştir. Birkaç on yıl içinde geride kalmış üçüncü dünya ülkesi olmaktan çıkmış modern bir sanayi yapısına sahip olmuş dünyanın ikinci büyük ekonomisi durumuna yükselmiştir. Çin'in yükselmesi onun dünya genelindeki etkisini de artırmıştır. Çin'in olağanüstü bir hızla ekonomik olarak genişlemesi,

teknolojik gelişim ve büyüyen piyasası ile birlikte Çin, dünya ekonomisi için bir çekim merkezine dönüşmüştür (Kasım, 2019: 908). Komşu bölge Orta Asya ise yakın dönemlerde Çin için öneminin gitgide arttığı ve iktisadi ilişkilerinin hızlı yükselmekte olduğu alanlardandır. Çin başkanı Xi Jinping 2013 yılında, ilk olarak Kazakistan'daki konuşmasında Avrasya bölgesinde daha yakın ekonomik bağlar kurmak, işbirliğini derinleştirmek ve gelişmeyi sürdürme fikrini içeren “Kuşak ve Yol Girişimi” vizyonunu dile getirmiştir (Zimmerman, 2015: 6). Projenin ilk olarak Kazakistan'da dile getirilmesi Çin'in batıya açılmasındaki kapı konumunda olan Orta Asya bölgesinin çok hayati öneme sahip olmasındandır.

Kuşak ve Yol Girişimi kara ve deniz yolundan oluşmuş, altmıştan fazla devleti kapsayan Çin ile Avrasya bölgeleri arasındaki yeni ulaşım güzergâhlarını ve altyapıyı geliştirmek için trilyon dolar yatırım vaat edilen Çin'in şimdiye kadar ileri sürdüğü en pahalı ve geniş kapsamlı inisiyatiftir; Çin'in başarısında Orta Asya anahtar rol üstlenecektir (International CrisisGroup, 2017: 2). Orta Asya bölgesi sadece Çin'in ihtiyacı olduğu petrol ve doğal gaz gibi bol doğal kaynaklar açısından değil, aynı zamanda Çin'in batıya açılmasındaki kilit ve Çin'i Avrupa'ya bağlayacak köprü olmasındandır. Bölge, Pakistan-Çin Ekonomik Koridoru ile birlikte Çin'in batıya açılmasını sağlayacaktır.

Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi ve bölge piyasasının açılması Çin için stratejik öneme sahiptir. Çin'in batıya açılması, orta ve batı bölgelerinin iktisadının gelişmesi ve bölge istikrarının korunması bunların başında gelir. Ama bölgedeki ülkelerin durumlarında farklılıklar olduğundan ve genel olarak bölgeye yatırım yapmada ülkelerin siyasi ve yasama kurumlarının sağlıklı olmaması gibi sorunları dikkate almak gerekir. Yurt içi yatırım yapma ortamında birçok problemlerin mevcut olması üstesinden gelinmesi gereken diğer bir sorundur. Yatırım yapmaya kolaylık sağlamak ve yatırıma elverişli ortam hazırlamak için Kuşak ve Yol Girişiminin gerçekleştirilmesi derin bir anlama sahiptir (Zhigang ve Xingyu, 2017: 53-54).

Çin ve Orta Asya ülkeleri arasındaki birbirini tamamlayıcı özelliklerin mevcut olması ikili ilişkilerin geliştirilmesine kolaylık

sağlar. Çin büyük ve hızlı gelişmeye devam eden iktisadı, kalabalık demografik yapısı ve bir de geniş alanlara sahip olmasıyla dev bir piyasaya sahiptir. Orta Asya ise geniş topraklara sahip olmasına rağmen nüfusu az ve piyasası sınırlıdır. Bölgenin gelişmişlik düzeyi kısıtlı olup, iktisadi yapısı doğal kaynak, tarımsal ürün gibi işlenmemiş ürünleri ihraç ederek hazır sanayi ürünlerinin ithal etmeye dayalı yapıya sahiptir. Bu açıdan Çin, Orta Asya ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmede çok avantaja sahiptir. Kendi sanayisine gerekli olan petrol, doğal gaz ve başka madenlerle tarımsal ürünleri ithal ederek Orta Asya ülkelerinin piyasasını tatmin etmekle beraber onların ihtiyacı olan sanayi ürünleri satın alabilecekleri bir seçenektir. Çin'in çok kalabalık nüfusa ve Orta Asya'nın geniş tarım alanına sahip olması, Çin'in ileri tarım teknolojisi ve gelişmiş üretim şekli, bundan başka iki bölge arasındaki tarımsal ürünlerin çeşitlerindeki farklılıklar da birbirini tamamlayıcı özellik taşır (Shuang, 2017: 112).

Çin bağımsız Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Büyük yollar, demiryolları, hava taşımacılığı, iletişim, petrol ve gaz boru hatlarından oluşan iletişim ağları iki bölgeyi birbirine bağlamıştır. 2012 yılında, Çin'in beş Orta Asya ülkesiyle ticareti 46 milyar ABD dolarına ulaşarak 1992 yılına kıyasla 100 kat artmıştır (BernardoMariani,2013:1). Kuşak ve Yol Girişimiyle bölgeye yönelik Çin'in yaptığı yatırım ve ilgi daha da artmıştır. Çin günümüzde Orta Asya'daki en önemli yabancı kredi kaynağı, ekonomik aktör ve yabancı yatırım kaynağı durumundadır. 2015 yılında Rusya başta olmak üzere eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'dan oluşan Avrasya Ekonomik Birliği ile Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi için taraflar arasında ticari ve altyapı iş birliği üzerine anlaşma sağlanmıştır (PietervanDijk ve Martens, 2016: 5). Çin ve Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik stratejileri farklı olmasına rağmen onlar, hem ortak iktisadi ve siyasi çıkarları için, hem Şangay İşbirliği Örgütü aracılığıyla güvenlik konusunda da işbirliği yapmaktadır. Bölge hem Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi hem de Rusya önderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliği bağlamında her iki süper gücün önemli ilgi alanlarındandır.

3.Orta Asya Ekonomisi Açısından Kuşak Yol Projesinin Önemi

Çin müreffeh, güçlü ve gelişmiş ülke olmayı hedefleyen “Çin Rüyasını” ortaya koymuştur. Bundan dolayı Çin, yükselmekte olan ekonomisi için uluslararası pazar ve küresel enerjiyi kontrol etme gereksinimi duymuştur (Kasım, 2019: 913). Kuşak ve Yol Girişimi, Çin açısından etki alanını genişletmenin, art ürünlere pazar bulma ve iktisadi menfaat kazanmanın aracıdır. Bu girişim öncelikle Çin’in mevcut durumu ve gelecek çıkarları düşünülerek geliştirilmiştir. Ama projenin gerçekleştirilme sürecinde başka devletlerin de ortak çıkarları nazara alınarak işbirliği yapılması uzun vadede faydalı olacaktır. Kimin ne kadar çıkar elde edeceğine ya da neyi kaybedeceği hakkında bir şey söylemek zor olacaktır. Bu çoğu zaman tarafların çıkarlarını gözetebilme kapasitesi ve yeteneklerine bağlı olabilir.

Çin yirmi birinci asırda yeniden yükselmiş küresel güç olarak devlet menfaatini dünyanın tüm bölgelerinde aramaya başlamıştır ve Çin’in etkisi dünyanın her yerine ulaşmıştır. Japonya ve Rusya’nın sahip olduğu ekonomik ya da askeri açıdan süper güç değil, aksine hem askeri ve iktisadi, hem de siyasi ve kültürel olarak küresel süper güç konumundadır. Buna ek olarak kalabalık nüfusu ve gelişmekte olan teknolojik avantajı dikkate alındığında Çin’in dünyada ikinci bir güçle karşılaştırılması zordur. Orta Asya ülkeleri için böyle büyük bir komşusunun başlattığı devasa projede kilit konumda olmasının anlamı onun için belirsizdir. Bu hem avantaj hem de dezavantaj olarak tanımlanabilir. Olumlu yönü ise bölge ülkeleri kendi ihtiyaçları olan yatırım, tecrübe, bilgi ve teknolojiye, bir de ürünleri için geniş piyasaya kolayca ulaşabilirler. Olumsuz etkisi ise bölge ülkeleri, zayıf ve az gelişmiş ülkeler olduğundan güçlü dev komşusu karşısında çok etkisiz durumda kalmalarıdır.

Orta Asya’ya önemli devletler ve uluslararası kurumların ilgisi gittikçe artmıştır. Büyük güçlerin rekabeti ve etnik sorunlar bölgenin siyasal zayıflığına bölge güvenliğine ek olumsuz etki oluşturmuştur. Orta Asya ülkelerinin şu anki yapabildikleri, bağımsız bir gelişmeyi sürdürmek için büyük güçleri dengelemeye yönelik dış politika izleyerek kendi güvenliğini garanti etmeye çabalamasıdır (Zhigang ve Xingyu, 2017: 58). Rusya, Çin, ABD,

Avrupa ve yakın zamanlarda Hindistan bölgedeki önemli etki sahibi ya da etkisini artırmaya çabalayan güçlerdir. Ama bunların konumları birbirinden farklıdır. Avrupa siyasi ve güvenlik alanında Rusya ve Çin'e göre bölgede çok etkili değildir. Ama petrol ve doğal gaz sektöründe oldukça başarılıdır; bu da onun teknolojik üstünlüğünden kaynaklanmaktadır (Baramanov, 2014: 9). Çin'in bölgedeki etkisinin sürekli artmasına karşılık, geleneksel kültürel bağlarının da etkisiyle nüfuz sahibi olan, hem güvenlik hem de siyasi ve iktisadi nüfuzu güçlü olan Rusya'nın konumu gerilemektedir. ABD ve Hindistan ise bölgede fazla etki sahibi değilse de yakın dönemlerde Orta Asya'ya olan ilgisini artırmaya başlamıştır. Büyük güçlerden başka İran, Pakistan ve Türkiye gibi orta düzeydeki devletler bile belli düzeyde Orta Asya'da kendi mevcudiyetini sürdürmek için uğraşmaktadır.

Rusya ve Çin kendi aralarında rakip olsa da ortak çıkarları için son zamanlarda yakın işbirliği yapmaktadır. Stratejik ortak olan iki devlet mevcut ABD liderliğindeki tek gücün dünyaya hegemonya olmasından hoşnut değildir. Ortak komşuları olan bölgede istikrarsız durum ve aşırıcılığın ortaya çıkmasından endişeli, Batılı ülkelerin iç işlerine müdahale etmesine karşıdır (Petersen ve Barysch, 2011: 14). ABD ise Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği'ni ve Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ni kendisinin Afganistan ve Orta Asya merkezli Yeni İpek Yolu projesine rakip olarak görmektedir. ABD'nin endişesi, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'yle ve bununla beraber artan ekonomik etkisiyle Orta Asya'nın Çin'in ekonomik etki alanına tabi olması ve Beyaz Saray'ın bölgedeki menfaatlerini olumsuz etkilemesidir. Bundan başka, Bölge Çin'den yatırım çekebilir, yeni iş fırsatları elde edebilir ve gelişmemiş alt yapısını iyileştirme imkânına sahip olabilir ama yatırımlar Çin'in kamusal şirketlerine yeni ticaret fırsatları sağlaması ve bundan Çin'in şirketlerinin en kazançlı taraf olacağı düşüncesidir (Zongyou, 2018: 113). Diğer taraftan ABD Afganistan'ı üst yaparak Orta Asya'daki komşularına ulaşmak çabası içindedir ve bu durum Çin'in hedefleriyle örtüşmemektedir (Zimmerman, 2015: 19). ABD'nin bölgedeki stratejisi diğer güçlerden farklı olsa bile ABD'nin mevcudiyeti Rusya ile Çin gibi önemli aktörlerle işbirliği yapmayı gerektirir. Orta Asya ülkeleri için Rusya, ABD, Çin, Avrupa ülkeleri, Hindistan vb. büyük güçler ve dünyanın çeşitli

bölgeleriyle ilişkilerinin gelişmesi, kalkınma açısından yeni fırsatlar getirebilecektir. Bölge ülkeleri yabancı yatırım ve teknolojisini kendine çekerek geride kalmış iktisadını ve alt yapısını geliştirme imkânı elde edebilir.

Kazakistan enerjiye dayalı iktisat modelinde yakın birkaç yıl içinde cereyan eden petrol fiyatındaki şok inişlerden sonra dönüş yapmak istemiştir. Ekonomik altyapısını geliştirmek ve yenilikçi sanayileşmeyi hızlandırmak, bilgi yoğun, yüksek teknolojiye dayalı küresel rekabet kapasitesine sahip ürünler yaratmayı amaçlayan yeni iktisadi stratejisi ile yabancı yatırımlardan ve teknolojik yardımlardan yararlanmayı gerektirmiştir. Beş yıl devam edilmesi gereken projeye yüzden fazla yabancı yatırım şirketi katılmış olup planlanan 330 milyar dolar yatırımın %15'inin devlet tarafından finanse edilmesi beklenmiştir. 2014 yılında Çin başkanı Li Keqiang Kazakistan ziyaretinde Yeni Kuşak ve Yol Girişimi'yle Kazakistan'ın yeni iktisadi stratejisi arasında ortaklık ve geniş çaplı işbirliği yapma konusunda anlaşmıştır (Lili, 2018: 23). Özbekistan gibi diğer Orta Asya ülkeleri de Kazakistan'a benzer kendi ekonomik stratejilerini geliştirmektedir. Sanayi şehirleri inşa ederek, ulaşım ve alt yapısını geliştirerek kalkınmayı gerçekleştirmek istemektedirler. Bunun için yabancı yatırıma ve iş birliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Kuşak ve Yol Girişimi, Orta Asya ülkelerine bu fırsatı sunmuştur. Çin'i Orta Asya'ya ve batıya bağlayacak kara yolu, demiryolu ve limanlardan oluşan ulaşım ağlarını geliştirilmektedirler. Bu Orta Asya ülkelerine dünya ticaret pazarına uyum sağlamak, kendini tanıtmak, ülkelerin dış dünyaya açılmasını artırmak ve ekonomik döngü mekanizmalarının oluşturulması için platform sunmuştur (Yan ve Xiongdong, 2016: 70).

Bölgede en fazla yabancı yatırıma ev sahipliği yapan ülke Kazakistan'dır. Yabancı yatırım 2016 yılında eskisinden iki kat daha yükselerek dokuz milyar dolar olmuştur. Türkmenistan'a yabancı yatırım aynı yılda yükselerek Güney Kore'nin demir üretim tesisinin inşaatına yatırımı ile beraber dört buçuk milyar dolar olmuştur (United Nations, 2017: 66-67). Tacikistan ve Kırgızistan'a yapılan yabancı yatırım Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'a göre çok düşüktür. Bu iki devlet iktisadının belli bir oranı Rusya ve Kazakistan gibi yabancı ülkelerde çalışan

işçilerinin gönderdiği paraya bağımlıdır. Ama dünya çapında Orta Asya'ya olan ilginin artması yabancı yatırımın çoğalabileceğinin işaretlerini vermektedir. ABD'deki önde gelen strateji ve yönetim kurulu olan "Boston Consulting Group" raporuna göre Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan gelecek on senede 70 milyar maden sektöründe olmak üzere toplam 170 milyar dolar yabancı yatırım çekme potansiyeline sahiptir (Consultancy.asia, 2019).

Orta Asya ülkelerinin birbirinden farklı olsa da hayata geçirmeyi amaçladığı modernleşme, sanayiye geliştirme ve piyasa iktisadı inşa etme stratejileri vardır. Ama bölgeye yapılan yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak maden sektörüne yoğunlaşmıştır (Somma, 2013: 15). Petrol, doğal gaz, altın, demir ve uranyum madenleri yabancıların en fazla ilgisini çeken sektörlerdir. Boru hatlarıyla ulaşımaya yatırılan yatırımlar genelde enerji kaynaklarının taşınması içindir. Sanayi, bilgi ve teknoloji alanına yapılan yatırımlar beklenen düzeyde değildir. Gelişmeler, Orta Asya ülkelerinin stratejileri ile gerçekler arasında tezat oluşturmaktadır. Bu, ülkelerin gelecek stratejilerinin gerçekleşebilmesinde şüpheler uyandırmıştır. Bölge Kuşak ve Yol Girişimi'nin sunduğu imkânlardan önemli ölçüde yararlanarak üretimini çeşitlendirme, yapılmış ve yapılmakta olan ulaşım ağlarıyla kapalı durumdan kurtularak dünya piyasasına açılma, ihracat ve ithalat ortaklarını, yabancı yatırım kaynaklarını çeşitlendirme fırsatına kavuşmuştur. Ama bölgede mevcut olan siyasi, iktisadi ve yasama kurumlarının mükemmel olmaması, rüşvetin yaygınlığı fırsatları bölgenin yararına değerlendirmeye engel olmaktadır. Yöneticilerin ticaretle uğraşması ve bazı sektörlerde tekel oluşturması özel sektörlerin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Eğer bunların üstesinden gelerek bölgenin ve bölgenin sahip olduğu insan gücünün, doğal kaynaklar ile coğrafik özelliklerinden maksimum derecede yararlanabildiği durumda bölge yeni bir iktisadi gelişme sürecine kavuşabilecektir. Sadece Batı ile Doğu arasındaki transit bölge, ham madde kaynağı değil, dünyadaki modern sanayi ve gelişmiş iktisadi merkezlerden birine dönüşebilir. Aksi takdirde, bölgede geçmişte yaşanan olumsuz senaryoların benzerinin tekrar yaşanmayacağı belli değildir. Yabancı ülkelerin ekonomik ve siyasi etkisinin gölgesinde kalabilecektir.

Sonuç

Bağımsızlık sonrası Orta Asya ülkeleri kendine özgü iktisat politikaları geliştirmek imkânına sahip olmuştur. Ama bölgenin denize çıkışının olmaması, ulaşım, siyasi, iktisadi ve yasama kurumlarının asırlardır Moskova'ya bağlı olması yeni bağımsız ülkelerin bağımsız politikalar izlemesine engel oluşturmuştur. Geri kalmışlık gerçeği ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmasını göz önünde bulundurarak bölge ülkeleri enerjiye dayalı iktisat politikalarını izlemiştir. Ekonomik kalkınmada fazla başarılı olamamış ve günümüze kadar modern sanayi ve iktisat yapısını inşa edememiştir. Yakın birkaç sene içerisinde petrol fiyatlarının düşmesi Kazakistan gibi bölgedeki büyük ekonomilerde şok yaratmıştır ve bu onları kendi iktisadi politikalarını tekrar düşünmeye sürüklemiştir. Birbirinden farklı olsa da Orta Asya ülkeleri iktisadi faaliyetlerini ve üretim şekillerini çeşitlendirmeye yönelik politikalar üretmeye başlamıştır.

2013 yılında Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ni ortaya koyması, projede Orta Asya'nın önemli konuma sahip olması bölgeye yeni iktisadi gelişme fırsatı getirmiştir. Çin'in batıya açılmasını sağlayacak petrol ve doğal gaz bor hatlarından oluşan enerji ağları; kara yolu, demiryolu ve limanlardan oluşan ulaşım ağı ile altyapı kuruluşlarında Orta Asya ile yakın iş birliğini gerektirmiştir. Bölge bununla geri kalmış ulaşım ağı ve altyapısını geliştirmek imkânına kavuşmuş, coğrafi engelinden kurtularak dünyanın geniş piyasasına açılma şansını elde etmiştir. Sadece Çin değil dünyanın çeşitli bölgelerindeki büyük güçler ve devletlerin Orta Asya'ya olan ilgisi yakın dönemlerde artmıştır. Bu bölge ekonomisinin gelişmesi için gerekli finansal, teknolojik kaynakları elde etmeyi mümkün kılmıştır. Ama yabancı güçlerin etkisinin artmasından kaynaklı, bölgenin geleceğinin dış ülkeler etkisi altında kalma korkusu, bölgede mevcut olan siyasal, iktisadi ve yasama kurumlarının yeterli derecede etkili olmaması, rüşvetin yaygın olması ekonominin gelişmesini olumsuz yönden etkilemiştir. Bunlar bölgenin yabancı yatırımlardan, mevcut insan ve maddi imkânlarından ülke çıkarına verimli biçimde yararlanmayı zorlaştırmıştır. Böylece bölgedeki devletlerin gelecek vizyonları ile yüzleştiği gerçekler arasında uçurum ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Baramanov, Vladimir (2014). “Wěidà De Sīchóu Zhī lù: Èluósī, Zhōngguó Hé Ouzhōu Zài Zhōng Yà Dìqū Zhèngzhì, Jīngjì Hé Anquán Lǐngyù De Hùdòng”, *Chong Yang Yanjiu Dongtai*, Bei Jing: N. 70. s, 1-11.
- Barry, Michael P. (2009). “Foreign Direct Investments in Central Asian Energy: A CGE Model”, *Eurasian Journal of Business and Economics*, N. 2, S. 3. s, 35-54.
- Cohen, Ariel and Grant, James (2019). “Soft Infrastructure Development in Central Asia 2020”, International Tax and Investment Center, Issue Paper, October 2019.
- Consultancy.asia (2019). BCG outlines \$170 billion FDI potential for Central Asia over next decade, Erişim Adresi: <https://www.consultancy.asia/news/2078/bcg-outlines-170-billion-fdi-potential-for-central-asia-over-next-decade>, Erişim Tarihi: (26, 02, 2020).
- International Crisis Group (2017). “Central Asia’s Silk Road Rivalries”, *Europe and Central Asia Report*, No. 245, Brussels.
- Kandiyoti, Deniz (2007). *The Cotton Sector in Central Asia Economic Policy and Development Challenges*, SOAS, United Kingdom: University of London.
- Lili, He (2018). *Hāsàkè Sītǎn Jīchǔ Shèshī Xiànzhuàng Hé Fāzhǎn Qiánlǐ Fēnxī*, Beijing: Xinhua Silu.
- Mariani, Bernardo (2013), *Zhōngguó zài zhōng yà de juésè yǔ liyì*, London: Saferworld The Grayston Centre.
- Mehmetali, Kasim (2019). “Engagement to Rivalry: American Relations With China Since the End of the Cold War”. *Journal of Social and Political Sciences*, Vol.2, No.4. s, 906-916.
- Mogilevskii, Roman (2012). “Trends and Patterns in Foreign Trade of Central Asian Countries”, Kyrgyz Republic: *University of Central Asia*, Working Paper, NO.1, 2012.
- Paramonov, Vladimir (2005). “China & Central Asia: Present & Future of Economic Relations”, *Conflict Studies Research Centre*, Central Asian Series, N. 05/25(E).
- Petersen, Alexandros and Barysch, Katinka (2011). *Èluósī, zhōngguó Hé Zhōng Yà De Néngyuán Diyuán Zhèngzhì*, London: Ouzhōu Gǎigé Zhōngxīn.
- Pieter van Dijk, Meine and Martens, Patrick (2016). “The Silk Road and Chinese interests in Central Asia and the Caucasus: the case of Georgia”, Maastricht School of Management, Working Paper No. 2016/12.
- Pomfret, Richard (2009). “Central Asia after Two Decades of Independence”, The University of Adelaide, School of Economics Working Paper Series No. 0091 (2009-31).
- Shuang, Yu (2017). *Yīdài Yīlù Zhànlüè Xià Zhōngguó Yǔ Zhōng Yà Wǔ Guó Nóngyè Mào yì Hézuò De Hùbú Xīng*, Hebei: Nongye Jingji.
- Somma, Antonio (2013). *Promoting Investment and Job Creation in CentralAsia through Business Linkage Programmes*, Rrance: OECD.

- Spoor, Max, Kotz, David, Nasritdinkhodjayev, Zavikhulla, Khaitov, Aktam and Tukhtarov, Arthur (2005). *Linking Macroeconomic Policy to Poverty Reduction in Uzbekistan*, Tashkent: Center for Economic Research.
- Taihe Zhiku, (2018), Zhōngguó Zhōng Yà Shēngtài Huánbǎo Hézuò Wèntí Yánjiū, *Běijīng Shīfàn Dàxué Zhōngguó Shìchǎng Jīngjì Yánjiū Zhōngxīn*, Beijing.
- The Library of Congress (2014). Profile: Central Asian Countries’, Erişim Adresi: www.loc.gov/rr/business/asia/CentralAsia/centralasian.html (Erişim Tarihi 08, 08, 2018).
- United Nations (2017). *World Investment Report 2017: Investment and The Digital Economy*, Geneva: UNCTAD.
- Worldpopulationreview,(2018).Central Asia Population’, Erişim Adresi,<http://worldpopulationreview.com/continents/central-asia-population/> (Erişim Tarihi 06.08.2018).
- Yan, Yan ve Xiongdong, Wang (2016). “Yīdài Jīlù Bèijīng Xià Wōguó Yǔ Zhōng Yà Wǔ Guó Nóngyè Qūyù Hézuò De Zhòngdiǎn Lǐngyù”, *Jīngjì Zònghéng, 2016 Nián*, No.12. s. 67-72.
- Zhigang, Ding and Xingyu, Pan (2017). “Sīchóu Zhī Lù Jīngjì Dài Bèijīng Xià Zhōng Yà Wǔ Guó Tóuzī Huánjīng Pínggū Yǔ Jiànyì”, Lan Zhou: *Ōu yà jīngjì*, No.2.
- Zimmerman, Thomas (2015). *The New Silk Roads: China, the U.S., and the Future of Central Asia*, New York: New York University.
- Zongyou, Wei (2018). “Měiguó Méití Duì Yīdài Yīlù Chàngyì De Rèn Zhī”, *Guójì Guānchá*, No.1.s, 112-